
El bilingüisme com a bé comú. El cas de Catalunya. Un enfocament utilitarista

MIQUEL PORTA PERALES*

UNA REALITAT TOSSUDA

ARRENQUEM amb una consideració prèvia: la realitat és la realitat. Agradarà o no agradarà. Però, existeix. O «és», per dir-ho en termes ontològics. Fem-ne –pel que fa a la qüestió de la llengua– dues traduccions pràctiques, d'aquesta realitat. Primera: al llarg de la història els catalans –parlo en termes qualitius– ens hem expressat, contràriament al que diu la sociolingüística catalana patriòtica, en català i en castellà. Segona: a Catalunya, contràriament al que també diu la sociolingüística catalana patriòtica, la llengua castellana no s'ha instal·lat i consolidat gràcies a un poder espanyol i una immigració que hauria pensat en termes colonials, sinó per l'interès dels parlants, cosa que no exclou que en certes conjuntures s'hagi volgut imposar el castellà a Catalunya. Dit sense embuts: el català i el castellà són les dues llengües comunes de Catalunya. És a dir, dels ciutadans de Catalunya. (Entre parèntesi: parlo de «llengua comuna», no de «llengua pròpia» com diu l'Estatut, perquè aquest segon concepte és, com diria un neopositivista de principis del segle XX, una «closca buida». I els que li atorguen el contingut de «llengua natural» –?– o «llengua territorial» –?– haurien d'acceptar, per exemple, que la llengua pròpia de Califòrnia és el castellà, no l'anglès, i que els territoris, no les persones, parlen).

Per allò de precisar, hem de reconèixer que, històricament parlant, el català ha alternat l'estatut de llengua A (aquella que té prestigi social, i s'utilitza com a llengua de cultura, per a les funcions formals, com a llengua alta), amb el de llengua B (aquella que té un *status* polític i social inferior i s'utilitza per a funcions no formals, com a llengua baixa), i que a vegades el caràcter de llengua A o B ha estat compartit amb el llatí, l'oc-

* Miquel Porta Perales es crítico y escritor.

cità o el castellà (el caràcter A) i amb el castellà (el caràcter B). En definitiva, com dèiem més amunt, el català i el castellà (a partir, sobretot, dels segles XV i XVI) formarien i conformarien les dues cares diguem-ne expressives d'un mateix poble. És a dir, dels seus ciutadans. A aquells que estiguin interessats a constatar el que acabem dir –un assumpte que no aprofundirem, perquè aquest no és el nostre tema– se'ls recomana la lectura de treballs com els de Lluís V. Aracil (*Decir y hablar en Cataluña*, edició mecanografiada que aplega el material del curs 1995-1996 del *Seminario de Sociolingüística de Valencia*), Manuel Peña Díaz (*El laberinto de los libros*), Ernest Lluch (*La Catalunya vençuda del segle XVIII*), Hipólito Escobar (*La edición moderna*), Ricardo García Cárcel (*Las culturas del siglo de Oro*), Joan Fuster (*L'aventura del llibre català*), Joan-Lluís Marfany (*La cultura del catalanisme*), María del Carmen Simón Palmer (*Bibliografía de Cataluña*) o Juan Ramón Lodares (*El paraíso políglota*).

EL PARLANT ÉS UN SUBJECTE RACIONAL QUE SOL ACTUAR EN FUNCIÓ DEL PROPI INTERÈS

Arribats a aquest punt, cal preguntar-se per què els ciutadans de Catalunya continuem entestant-nos a usar dues llengües. No neguem que en el procés d'adhesió del parlant a la llengua catalana o castellana hi juguen elements d'ordre simbòlic o sentimental. I que la tradició familiar i l'escola també tenen el seu pes. Però, en tot cas, gosem de remarcar els elements d'ordre pràctic en la tria de la llengua. Més encara: ens atrevim a sostenir que avui els elements d'ordre pràctic són els dominants. I ho continuaran sent. Intentarem d'explicar-nos. Per començar, parlarem de tres orientacions metodològiques que crec productives: el gir lingüístic, l'individualisme metodològic o teoria de l'elecció pública, i l'economia del llenguatge. Després, vindrà l'aplicació al cas de Catalunya.

El gir lingüístic (Jürgen Habermas o Richard Rorty), un cop constatada la historicitat de les llengües (és a dir, les llengües no són eternes), pren partit per l'ús comprensiu de la llengua. O és el que és el mateix, la llengua (qualsevol llengua) no és sinó un instrument al servei de la comunicació, l'enteniment i l'intercanvi entre persones. I qualsevol altre ús (per exemple: el romàntic que entén la llengua com «el mirall o magatzem de

la nació») és, en el fons, parasitari. En aquest punt, hem de remarcar que la llengua no sols expressa desigs, aspiracions i objectius, sinó que és l'instrument que fa possible que siguin entesos per la comunitat. Però, per aconseguir això és necessari compartir la llengua. Arribats aquí, sorgeix la qüestió de quina llengua triar a l'hora de relacionar-se amb els altres per aconseguir de fer entendre els desigs, aspiracions i objectius. I aquí és quan surt a escena l'individualisme metodològic o teoria de l'elecció pública.

Per a l'individualisme metodològic o teoria de l'elecció pública (James Buchanan o Gordon Tullock), el model a seguir a l'hora d'explicar les decisions del ciutadà és el del càlcul econòmic. Segons diu aquesta teoria o orientació metodològica, el comportament individual és una mena de còpia o bis d'allò que succeeix en l'activitat comercial, on les diverses parts en joc arriben determinats pactes per assegurar-se, en la mesura del possible, un benefici recíproc. O la maximització de beneficis. Dit d'una altra manera, l'individualisme metodològic entén el comportament com un càlcul racional cost/benefici, però egoista. Som davant, de fet, d'una teoria normativa que de forma més o menys subtil acaba indicant com millorar les expectatives individuals existents. Remarquem una qüestió cabdal: l'individualisme metodològic veu l'individu com l'únic responsable de les seves decisions. Millor encara: l'individualisme atorga a tot individu la capacitat autònoma de decidir. En aquest sentit, l'individualisme metodològic és la negació d'aquella concepció organicista i romàntica de la societat segons la qual l'individu es un mer i simple element d'un tot que l'engloba i li dóna sentit.

Per la seva banda, l'economia del llenguatge (Albert Breton, François Vaillancourt o Josep M. Colomer) concep la llengua com una inversió que permet de millorar les oportunitats econòmiques i de comunicació de l'individu. En aquest sentit, com diu Josep M. Colomer, d'això en parlarem més endavant, «s'entén, doncs, que no hi ha res de "natural" o de "necessari" en l'ús, la difusió, la vida i la mort de les llengües, sinó que aquests resultats depenen en bona part de les decisions humanes».

El gir lingüístic, l'individualisme metodològic i l'economia del llenguatge ens permeten de formular la hipòtesi següent: la llengua —un instrument fonamentalment i eminentment al servei de la comunicació, l'enteniment i l'intercanvi entre les persones— es tria en funció d'una decisió personal basada no en elements d'ordre simbólico-sentimental, sinó en un càlcul racional/uti-

tari de cost/benefici. Apliquem aquesta hipòtesi al cas del català i el castellà a Catalunya. Es tracta, de fet, de contestar la següent pregunta: per què els ciutadans de Catalunya han decidit que la seva llengua sigui no una de les dues, sinó les dues? Per què en uns àmbits determinats el català és la llengua hegemònica i en uns altres ho és el castellà? Quina es la raó del bilingüisme?

La nostra resposta –implícita en la hipòtesi formulada abans– diu que els ciutadans de Catalunya –més allà de les raons d'ordre simbòlic– trien l'ús d'una o altra llengua perquè els resulta més pràctic o beneficiós. En d'altres termes, per a la majoria dels ciutadans de Catalunya la llengua té un caràcter instrumental. O, per dir-ho així, l'ús d'una o altra llengua –en funció de quina sigui la conjuntura o l'aspiració del parlant– és una opció. Una opció que es pren amb l'objectiu de maximitzar beneficis. Així, s'usarà el català o el castellà segons quines siguin les expectatives concretes (de relació, de promoció, d'èxit, etc.) que cada llengua brindi en una situació concreta. Vegem-ne uns exemples: qui vulgui promocionar-se dins la vida política catalana usarà més el català que el castellà, perquè sap que aquesta és la llengua dominant dins el món polític català; qui vulgui instal·lar un negoci en un barri on predomini l'ús de la llengua castellana usarà més el castellà que el català –tot i que l'obliguen a retolar en català–, perquè sap que aquesta és la llengua dominant dins l'univers dels seus clients potencials; qui es presenti davant un jutge usarà més el castellà que el català, perquè sap que aquesta és la llengua dominant en l'àmbit de la justícia; qui vulgui superar unes oposicions al cos de mestres o professors de la Generalitat usarà el català, perquè sap que aquesta és una condició *sine qua non* per accedir al funcionariat a Catalunya. Ara bé –fent plausible la nostra hipòtesi–, el contrari també és cert: el nostre polític usarà el castellà i no el català –per exemple: parlarà en castellà a Tele Taxi i dirà que quan va en cotxe escolta Los chunguitos, com va fer Jordi Pujol fa uns pocs anys– quan busca el vot en un barri castellanoparlant com Nou Barris; el nostre empresari en potència usarà el català per relacionar-se amb el funcionari de la Generalitat que li ha de donar el permís d'obertura del seu negoci en un barri castellanoparlant on ell parlarà en castellà; el nostre presumpte culpable o víctima usarà el català si el jutge que li ha tocat en sort és català.

Algú podria dir –el nacionalisme català ho diu– que les coses haurien de canviar. Algú podria dir –ho diu– que el nostre empresari en potència, i el nostre presumpte culpable o víctima davant un jutge de parla

castellana, tenen dret a usar el català. Cert. Però, el cas és que no l'usen perquè no els interessa, és a dir, perquè no els ofereix cap benefici tangible o intangible. I, posats a dir, el nostre polític té dret a usar el castellà en el Parlament, cosa que, per cert, es fa molt poc. I quan a vegades s'ha fet, aquells que demanen de parlar en català al Senat s'han esquinçat –ofesos– els vestits. Una doble mesura, no m'ho negaran. I un evident cinisme. Per cert, al respecte, ¿saben vostès quina és la llengua que en les seves trobades usen els firmants de la Declaració de Barcelona? ¿Potser cada membre usa la seva llengua, sia el català, l'euskera o el gallec com reclamen al Senat? No. Usen el castellà, perquè és la llengua que els permet de comunicar-se millor i treure més beneficis de la comunicació.

Els ciutadans de Catalunya –insistim, sense oblidar els elements d'ordre simbòlic– trien/usen una o altra llengua en funció d'un càlcul racional de cost/benefici. Però, els normalitzadors i els immersors insisteixen i persisteixen en la seva feina de substitució lingüística. I fins i tot aproven una Llei de Política Lingüística que legalitza un impost lingüístic que obliga a retolar en català. Tot plegat, perfectament inútil. I és que el ciutadà ja no es deixa normalitzar més del que ha estat normalitzat. Tant se val que es recalqui el paper suposadament identitari de la llengua (una qüestió que els normalitzadors haurien de plantejar-se: la dèria nacionalista per identificar Catalunya amb la llengua catalana, no fomenta el desinterès o fins i tot la fòbia per l'ús del català de molts ciutadans?), tant se val que el polític intenti normalitzar i immegir el ciutadà, tot això tan se val. I és que el ciutadà acostuma a triar la llengua d'ús en funció de criteris no gens patriòtics. ¿Normalitzar-se més? ¿Immegir-se més? El ciutadà s'ho mira amb una comprensible indiferència. ¿Per què s'ha de decidir per uns usos lingüístics –ja siguin catalans, ja siguin castellans– que no li reportaran cap benefici i potser sí algun cost? En definitiva: ¿qui normalitzarà al normalitzador? D'altra banda, potser no és virtuosa –un bé comú, per entendre'ns– aquesta indiferència o infidelitat lingüística bilingüe.

EL BILINGÜISME COM A BÉ COMÚ

Efectivament, la indiferència o infidelitat lingüística bilingüe és un bé comú per diverses raons:

- Raons d'ordre democràtic. En un règim de llibertats s'han de respectar els drets individuals. Al respecte, cal insistir en què els drets de

les llengües no existeixen, solament existeixen els drets dels parlants de les llengües.

- Raons d'ordre políticocial. La temptació monolingüe, en un context social bilingüe com el català, pot crear tensions polítiques, socials i cíviques que amenacin la convivència.
- Raons d'ordre comunicatiu i econòmic. L'ús de dues llengües facilita, afavoreix i agilita la comunicació entre les persones i els territoris alhora que eixampla les possibilitats de promoció, interacció i intercanvi de tota mena (personals, socials, econòmiques, comercials, laborals o culturals). En sentit contrari, el proteccionisme lingüístic que hi ha darrera la deriva monolingüe no estableix sinó un aranzels que dificulten el contacte i l'intercanvi entre persones i territoris. Sobre això, té un cert grau de perversió que la comunicació supraregional en una llengua diferent a la considerada com a pròpia sigui interpretada com una coacció (casi un genocidi): emparant-se en la pluralitat s'acaba imposant el monolingüisme.
- Raons d'ordre social i cultural. En un context social bilingüe com el català, la deriva monolingüe que lliga l'individu a la col·lectivitat a través de la llengua dita pròpia és susceptible de provocar situacions d'exclusió o subalternitat social o cultural contràries a l'esperit liberal, laic i contractualista propi de les societats obertes. L'exclusió surt quan, al mode del *ius sanguinis* romàntic («la frontera interior», que deia Fichte), es converteix en criteri d'atribució d'identitat (així com de concessió de subvencions i llocs de treball).
- Raons d'ordre educatiu. L'ús i aprenentatge de dues llengües (o de més de dues) constitueix –així ho assenyala psicolingüística– un factor de desenvolupament lingüístic i intel·lectual que potencia habilitats metalingüístiques com ara la capacitat d'abstracció i reflexió conceptual. Fins i tot hi ha qui, com Reno Titone, sosté que els infants multilingües tenen una personalitat més equilibrada, més oberta i flexible que els infants monolingües.

Bilingüisme. ¿Quin bilingüisme? No es tracta del bilingüisme passiu que, com a substitut del monolingüisme que es desitja, impulsa, *mutatis mutandis*, la política lingüística de la Generalitat. Un bilingüisme passiu («¿per què els catalanoparlants hem de canviar l'ús de la llengua davant un interlocutor que parla en castellà?») que és un greu error perquè contribueix a impermeabilitzar els dos usos lingüístics, limita l'agilitat de la

comunicació, consolida –amb l’apel·lació a llengua pròpia– la divisió social per raó de llengua, i afavoreix els poders polítics d’emprendre determinades accions intervencionistes (l’impost lingüístic del qual parlàvem abans) que distorsionen el mercat lingüístic.

Aquest bilingüisme passiu (compte!, tan absurd i poc funcional és el bilingüisme passiu en català com en castellà) ha fracassat. ¿Quina alternativa? Doncs, un bilingüisme desacomplexat que no converteixi la llengua en una qüestió d’identitat. Un bilingüisme pluralista, no exclouent i adaptatiu, que vagi en les dues direccions en funció d’un seguit de variables tan prosaiques i poc patriòtiques com el desig d’un o altre interlocutor, la convivència, la relació de bon veïnatge, la circumstància, l’interès, el càlcul cost/benefici, la utilitat, la necessitat o l’afany d’agradar l’altre. Aquest bilingüisme, pot instituir un ús majoritari i un altre minoritari? Probablement. Però, aquesta tendència sempre existirà, perquè el parlant manifesta unes preferències que s’han de respectar. Afegim el següent: no som partidaris de cap llei protectora ni sancionadora. I és que el futur d’una llengua no depèn de la tutela de Mamà-Generalitat (o Papà-Estat), sinó del seu prestigi i de la fidelitat dels parlants. Un advertiment: és molt probable que la asimetria d’ús augmenti, perquè és obvi que estem abocats a viure en un món plurilingüe amb l’anglès com a *interlingua* o *lingua franca*. Ben mirat, és perfectament possible que l’apologia del bilingüisme que he fet en aquestes línies ja no respongui del tot a un món que és/serà plurilingüe. ¡Si fins i tot la Generalitat està dissenyant un ensenyament secundari trilingüe amb una quarta llengua com a matèria optativa! I és que en un marc plurilingüe com la Unió Europea, no ens podem conformar amb el bilingüisme català/castellà. El futur serà plurilingüe. Dues hipòtesis, al respecte. Primera: l’existència d’una llengua franca comuna. Segona: el plurilingüisme divers que incentiva l’aprenentatge de diverses llengües sense que existeixi una llengua comuna única. En tot cas, sigui quina sigui la hipòtesi triomfant, l’aprenentatge d’un nombre addicional de llengües donarà oportunitats de comunicació i èxit proporcionalment creixents als membres de les comunitats plurilingües.

POT DESAPARÈIXER, EL CATALÀ?

Quan es defensa el bilingüisme, surt sempre la qüestió següent: pot desaparèixer, el català en benefici del castellà? La nostra resposta és negativa,

perquè no s'acompleixen els requisits de la desaparició d'una llengua: ni les interferències són unidireccionals, ni la base territorial es redueix, ni a les zones urbanes es produeix la substitució lingüística, ni les funcions de la llengua es redueixen, ni es degrada l'*status* de la llengua. Més: si seguim l'Escala Graduada de Deteriorament Intergeneracional de Fishman, podem arribar a la conclusió de que el català gaudeix d'una mala salut de ferro perquè no és una llengua amb pocs parlants socialment aïllats, ni és usada únicament per la gent gran, ni és absent en els llocs de treball o oci. D'altra banda, segons ha calculat Petrus Laestadins, les situacions bilingües són molt estables sempre que hi hagi un mínim de 20.000 parlants dotats de lleialtat lingüística. Finalment, cal dir que, segons la Unió Europea, el català és una de les llengües minoritàries amb més bona salut.

Si el català no està condemnat a la desaparició, quin pot ser el seu futur? Al català no li passarà res. És a dir, no li passarà res que no li passi també a d'altres llengües: la limitació del seu món, que haurà de compartir amb d'altres llengües. Però, que ningú no pateixi pel català: no desapareixerà gràcies a la lleialtat del parlant i la legalitat vigent. Ara bé, el que cap legalitat, ni cap política lingüística no pot negar és –torno al primer apartat– una cosa tan tossuda com la realitat. I la realitat mostra que els ciutadans de Catalunya no són monolingües, sinó bilingües que usen les dues llengües comunes de Catalunya sense que això suposi cap renúncia o traïció a una essència nacional que, a més, no existeix. En aquest sentit, el bilingüisme no és una anomalia a corregir, sinó una realitat a respectar i fomentar. El bloc patriòtic dirà que el bilingüisme és una trampa saducea perquè tots els ciutadans solen parlar en castellà, però no tots solen fer-ho en català. Si, *grosso modo*, les enquestes assenyalen que el 90 per cent dels ciutadans de Catalunya entenen el català, i el 80 per cent el pot parlar, on és el *problema*? En els hàbits i la voluntat d'un ciutadà que té dret a utilitzar, sense cap mena de complex ni imposició, la llengua que més li agradi o l'interessi. I és que no és la llengua la que tria el parlant, sinó que és el parlant qui tria la llengua. Em permeto d'acabar el meu discurs amb la citació extreta del decàleg de la minoria de llengua alemanya a Hongria: «El destí t'ha fet un regal: dues llengües. Conserva aquest tresor. Potser un dia algú et dirà: “no ets un veritable A”. I potser un altre et dirà: “no ets un veritable B”. Riu-te'n i digues: “sóc un veritable A i B”. Tens dos òrgans per entendre el món, el present, el passat i el futur, els desitjos, els projectes, els records». Sona cursi, però no és.